

OLAF OLSEN: Hørg, Hov og Kirke. Historiske og arkæologiske vikingetidsstudier. København, G. E. C. Gad, 1966. 307 s. Ill. 30 kr.

Det er karakteren af de hedenske kultbygninger i Norden, de saakaldte hørg og hove, der er blevet det centrale emne i museumsinspektør Olaf Olsens doktorafhandling,¹ men som han skriver i indledningen er det en indskrænkning af den oprindelige maalsætning, der gik ud paa at udrede sammenhængen mellem de hedenske kultsteder og vore ældste kirkegrundlæggelser. Det er en problemstilling, der har sit naturlige udspring i forf.s mangeaarige arbejde som kirkearkæolog, hvor der gang paa gang er konstateret spor af trækirker under gulvet i de senere romanske stenkirker, men aldrig sikre spor af hedenske templer eller kultbygninger. Spørgsmaalet bliver da, om den udbredte opfattelse, at kirkerne ofte rejstes paa de hedenske helligsteder, overhovedet kan opretholdes. Besvarelsen af dette spørgsmaal forudsætter – som forf. med rette fremholder – at der skabes en klar og entydig opfattelse af hedenskabets afsluttende kultsteder og om udseendet af de hedenske kulthuse. Dette emne er da ogsaa i sig selv en stor og vanskelig opgave. Der foreligger en meget omfattende og kaotisk litteratur om det nordiske tempel med udgangspunkt i vidt forskellige discipliner: arkæologi, filologi, religionshistorie og historie; kildematerialet er ikke mindre splittet og af meget varierende kvalitet og karakter, der kun har eet fælles: mangelen paa klarhed; endelig kræver opgaven en polyhistorisk indsigt, som rigtigt fremholdt af forf. (s. 17 f.).

Med uddannelse baade som historiker og arkæolog har forf. haft gode forudsætninger for at løse denne opgave, og da han samtidig har skaffet sig en betydelig indsigt i de relevante filologiske og religionsvidenskabelige discipliner og af indstilling er præget af nøgtern realisme og kritisk sans, kan det ikke undre, at afhandlingen er blevet et velgørende opgør med flere generationers løse hypoteser og romantiske tempelteorier. Dette oprydningensarbejde er bogens ene hovedfortjeneste; den anden bestaar i, at hele det kendte og relevante kildemateriale indgaar i en samlet undersøgelse. Resultatet af forf.s kritiske granskning er overmaade negativt, en næsten fuldstændig benægtelse af templets og hedenske kultbygningers eksistens: hove, som ikke er meget mere end en særlig funktion af den private gildeshal i gaarden, og »overbyggede hørg«, som er en sen udvikling af den oprindelige hørg, den bygningsløse naturhelligdom.

Det er en konklusion, der harmonerer smukt med, at man ikke indenfor kirkearkæologien har sporet levn af templer eller hedensk kult. Men spørgsmaalet er, om den holder. Det er vanskeligt at formulere en

¹ Nærværende anmeldelse er en sammenfatning af anmelderens opposition ved forsvaret af disputatsen den 25. maj 1966.

mere positiv løsning, for det er et stort spørgsmaal, om kilderne overhovedet tillader løsninger, der er mere end logiske muligheder. I det følgende skal paa enkelte punkter fremføres momenter, der viser, at forf.s argumentation ikke overalt er bindende. De vil blive samlet omkring to forhold: 1) forf. har koncentreret sin kritik omkring de kilder, der i særlig grad har været paaberaabt i litteraturen, men har derved behandlet andre, mindre fremtrædende kildesteder af nok saa stor kildeværdi for summarisk og overlegent; og 2) forf.s kildekritik savner til tider en generel kildevurdering forud for realkritik og analogivurderinger.

Med rette tager forf. sit udgangspunkt i den righoldige norrøne litteratur og redegør i et stort kapitel for de dertil knyttede kildeproblemer. Han omstiller kyndigt den historisk-kritiske skoles synspunkter til sit særlige emne. Der gives en sund vurdering af sagaernes varierende troværdighed i forhold til de religiøse elementers karakter, og det understreges rigtigt, at den hedenske kult, som de kristne love er rettet imod, den private og hemmelige, ingenlunde maa opfattes som repræsentativ for den hedenske kult, da den var officiel.

Mere end halvdelen af kapitlet angaar *Landnámabók*, specielt den indføjede saakaldte *Úlfjótssög*, der har været et arsenal for tidligere tempelforskere, men som forf. med rette placerer som »et lærd forsøg paa at konstruere hedensk lovgivning« i sagatiden, hvilket gør den værdiløs som kilde for hedensk tid (s. 49). Men desværre er dette stykke uheldigt serveret, baade med hensyn til disposition og argumentation. Det lange og indviklede bidrag til *Landnám*-tekstens overlevering og tilblivelse virker afsporende, da dets resultat er uden betydning for kildeværdien; den fortjenstfulde lærdom burde have været henlagt til en ekskurs. Endnu mere forvirrende virker fremlæggelsen af *Úlfjótssögu*s tekst; den placeres i *Landnám* efter én redaktion, artiklernes rækkefølge er hentet fra en anden, mens selve teksten følger en tredje redaktion. En saadan udgivelsesteknik indgyder ikke paa forhaand tillid, selv om den begrundes i det følgende. Den alvorligste indvending gælder dog forf.s bevis for, at loven er uden kildeværdi. Den former sig nemlig udelukkende som en komparativ analyse af indholdet i lovens enkelte dele, der munder ud i den konklusion, at de ikke svarer til de faktiske forhold. Herved foregribes paa forstyrrende maade en del af den saglige behandling i de følgende kapitler, og da en del af argumentationen kan virke noget løs og vilkaarlig, faar beviset ikke den rette slagkraft. Man savner totalt den formelle tekstanalyse, der alene har hjemstedsret i dette kapitel, og som yderst let kunde have placeret *Úlfjótssögu* som den meget tvivlsomme kilde den faktisk er.

Loven fremtræder som en aabenbar interpolation, hvis tekst umuligt

kan gengive autentisk islandsk lovformulering. Med videreførelse af Finnur Jónssons gamle interpolationsteori kan teksten efter sproglig form og opbygning let tvedeles i en mindre del, der kan være referat af angivelige lovbestemmelser, mens hovedparten – og herunder de mest »oplysende« partier om hedensk kult – skiller sig ud som indflettet lærd kommentar. Dernæst fremgaar det, at benævnelsen Ulfjotslov paa dette tekststykke aabenbart er falsk; dets indhold er i hvert fald i modstrid med beskrivelsen i Are Frodes *Íslendingabók* af den lov, som Ulfjot bragte med hjem fra Norge, for den var »for det meste indrettet« som den norske Gulatingslov, og det passer aldeles ikke paa tilføjelsen til Landnáma, ved dens meddelelse om Ulfjots jordkøb i Lon. Paa en saadan baggrund vilde forf.s saglige afvisning have fremtraadt ganske anderledes virkningsfuldt.

Mens Ulfjotsloven er et let bytte for metodisk kritik, er der andre passager i Landnáma, der besidder større modstandskraft. Det er de korte notitser, der indgaar organisk i Landnámas nøgne bosættelses-skelet, hvor der ikke kan være tale om interpolation af sagastof. Forf. nævner disse og anfører (s. 33), at det var »fristende at opfatte nogle oplysninger om opførelse af hove, der indgaar harmonisk i Landnáma-teksten, som stammende fra den første Landnámabók«. Men fristelsen til at henføre dem til »værkets grundstamme« skubbes hurtigt tilbage med bemærkningen, at »konkret støtte for en saadan antagelse yder kilderne ikke«. Det vilde dog være et urimeligt krav at stille, og efter alle metodiske regler tilkommer det forf. at godtgøre, at de alligevel falder udenfor. I det følgende fremføres nok en art begrundelse, idet de tilskrives den »frie traditionsdannelse« i tilknytning til bygningslevn. Der henvises herom til forf.s senere (s. 167 ff.) saa ypperlige afsløring af de mange hovtomtstraditioner, som for største delens vedkommende er opstaaet i det 19. aarh. Men det er ikke nok. Forf. skylder os bevis for, at det er tilladt at analogisere fra denne sene national-antikvariske legendedannelse til perioden forud for sagatiden.

Andetsteds berøres disse landnams-notitser i forbindelse med stednavnenes vidnesbyrd (s. 97 f.). Her anføres, at 6 af de 38 landnams-mænd, som Landnáma i en særlig liste opregner som særlig prominente, har boet paa gaarde af navnet *Hof* hvortil kommer een paa *Hofstadir*, og at 12 af de kendte »hof-gaarde« – i alt ca. 40 – i middelalderen var hovedkirkesteder. Men den nærliggende, ja nødvendige analyse af disse gaarde i forhold til Landnáma og kontinuitetsproblemet udebliver. Forf. skylder os altsaa stadig bevis for, at disse notitser er uden kildeværdi. Det gælder ogsaa notitser, der direkte strider mod forf.s islandske hov-teori, ifølge hvilken hovet falder sammen med hallen i boligen. Det klareste eksempel, Thorolf Mostrarskeg i Hofstader ved Hofsvaag, som »dér rejste sin gaard (*þó*) og gjorde et stort *hof*, helliget

Tor«,² kan muligvis afvises som sagareferat, men det gælder ikke Bødvar den Hvide, i Lervaagsdal, der »satte bo at Hofi, og rejste der et stort hov«, ej heller landnamsmanden Ravn den Hemskes søn Jørund Gode, om hvem det hedder, at han »byggede« ved Fljot og »rejste (eller gjorde) der et stort hov« og at han »lagði (land) til hofs«.³

For endnu et vigtigt kildested er forf.s afvisning mere flot og summarisk end overbevisende. Det drejer sig om det eneste sted i Are Frodes *Íslendingabók*, hvor hove omtales. Are meddeler i forbindelse med Altingets oprettelse (kap. 3), at Ulfljots fosterbroder rejste hele landet rundt, og at han af hver mand modtog en penning, og saa tilføjer han: »men de penge skænkede han siden til hovene«. Denne notits lader sig ikke slaa af marken ved en bemærkning i en note om, at »formuleringen er veg og ubestemt, maaske fordi Ari selv har opfattet efterretningen som et dunkelt sagn« (s. 43 note 75), for den kyndige Teit maa givetvis være hjemmelsmand ogsaa for denne meddelelse. Den kan maaske nok ikke tages til indtægt for hovtoldens eksistens, men den viser, at allerede Are og hans hjemmelsmand har opfattet hovene som almene eller officielle institutioner, og som saadan har den vægt. Den peger paa hove af en anden type end det gaardkulthov, som skildres i Sighvats *Austrfararvisur*, der er forf.s prototype. De af forf. citerede strofer fra skjaldedigtet *Vellekla* (fra ca. 990) og eddakvadet *Völuspá*, henholdsvis om Hakon Jarls genoprettelse af »Tors hofs lønd« og om asernes »højt optømrede hør og hov paa Idesletten« (s. 91 f.), synes ogsaa at svare fuldt saa vel til Ares mere officielle hovtype og de særskilte hovbygninger i Landnámás kærneafsnit end til det private hov i gaardens hal.

Med behandlingen af de svenske templer forholder det sig omtrent som med de islandske hove. Forf. har viet *Templet i Uppsala* et særligt kapitel. Med rette gøres dettes eksistens afhængig af de historiske kilder, specielt Adam af Bremens beskrivelse, idet stolpehullerne under Gl. Uppsala kirke ikke ensidigt kan tages til indtægt for et tempel. Kapitlet indeholder megen sund kritik og vigtige nye iagttagelser, bl. a. at skildringen af templets guldbeklædning og den gyldne kæde over taget er bygget over det gamle testaments fremstilling af kong Salomons tempel. Forf.s konklusion (s. 165) skal ingenlunde bestrides: en natur- og centralhelligdom med en tempelbygning, der tjente som gudebolig. Men det hindrer ikke, at analysen af Adams tekst maa karakteriseres som skæv og lidet stringent. Det er en utilladelig nedvurdering at præsentere Adam som skribenten uden selvsyn, der »hverken var topograf eller arkitekturhistoriker« (s. 118). Tværtimod vidner hans værk om god indsigt og anvendelse af kyndige hjemmelmænd, ogsaa paa det

² Landnámabók Íslands, udg. af Finnur Jónsson, 1925, s. 58.

³ Sst., s. 139 og 12.

geografisk-etnografiske omraade; noget andet er, at han havde et højere sandhedsmaal end virkeligheden, nemlig at fremme gudsriget her paa jorden.

Forf. forsøger dernæst i detaljer at verificere virkeligheden i Adams skildring af tempel og offerkult i Uppsala, men netop for et værk som Adams er det vanskeligt, ja, vel nærmest umuligt at verificere detaljerne i fremstillingen og vurdere den forskellige grad af paalidelighed i dens enkelte dele. Vil man imidlertid som forf. vove forsøget og erstatte de tidligere løse teorier med noget metodisk holdbart, er en kommentar af den isolerede tekst med en vurdering ud fra »sandsynlighedens præg« og tilfældige analogier ikke tilstrækkeligt. En stringent analyse maa forudsætte en bestemmelse af tekstens placering og sammenhæng og af forfatterens forudsætninger og hensigt generelt og i den givne situation.

Af placeringen i den samlede fremstilling af det svenske omraade (IV 21–30) fremgaar det klart, at Uppsala-stykket (kap. 26–27) skal tjene som baggrund for det for Adam væsentlige, omtalen af den kristne mission (kap. 28–30). Efter forf.s vurdering er skildringen af tempelbygningen upaalidelig, fordi den bygger paa »en oplagt urimelighed«, nemlig det bibelske guld, mens offerfesten og især de hængte »antages at bygge paa et forholdsvis tilforladeligt grundlag«, fordi der paaberaabes et kristent øjenvidne. Men dette ræsonnement er for enkelt og svarer ikke til Adams intentioner. Adam vil som kontrast til kristendommen illustrere hedenskabets vederstyggelighed, og den kulminerer med offerfestens 72 hængte mennesker. For at bevidne dette utrolige placerer Adam her sin hjemmelsmand, men det er antagelig ogsaa denne, der har berettet om templets udseende. I hvert fald vilde det være let for Adam i Bremen at finde missionærer med førstehaandskendskab. Skolie 139 er formet som et første synsindtryk for den besøgende, og selv om dette kan bero paa et stilistisk kunstgreb, er det dog klart, at vidneværdien er større for det dagligt synlige end for den fremmedartede og sjældne offerfest. Teksten giver et klart indblik i, hvordan Adam og vel ogsaa hans hjemmelsmand har opfattet templet: et lukket hus (*domus*), der ved superlativen *nobilissimum* karakteriseres som anseeligt, og som ved angivelse af de tre gudestøtter er beskrevet som gudebolig. Adams bibelske udtryk, der spiller paa Salomons tempel, maa opfattes som en understregning af det imponante anlæg. At dette var Adams opfattelse fremgaar af, at han andetsteds i helt tilfældig sammenhæng placerer det da forsvundne Birka nær Uppsala, »det meget berømmelige (*celeberrimum*) tempel, som sveerne har til dyrkelse af deres guder« (I 60). I forhold hertil virker beskrivelsen af de store offerfester langt mere kristent konstrueret og kan meget let efter sin placering og anvendelse være aldeles overdimensioneret fra Adams side. At Thietmar i begyndelsen af 11. aarh. har en tilsvarende beretning om masse-

ofringer ved det danske Lejre kan man næppe med forf. (s. 122) bruge til bekræftelse; det er rigtigt at Adam ikke her bygger direkte paa Thietmar, men det hindrer ikke, at begge er udtryk for kristen greuelpropaganda med uhyrlige overdrivelser af de menneskeofringer, der faktisk fandt sted.

De her fremførte indvendinger berører ikke forf.s opfattelse i tilslutning til Axel Olrik, om at der har fundet en symbiose sted mellem naturkult og tempelkult (s. 123), men naar han derfor anser det for sandsynligt, at Uppsala-templet var »en ganske nyttilkommen institution«, maa det fremføres, at han givetvis er sluppet alt for let fra et enkelt kildested, der er mere modstandsdygtigt, end forf. har ment, nemlig Rimberts *Vita Anskarii*.

Hos Rimbart forekommer ordet *tempel* vistnok for første gang for nordisk omraade. I Ansgar-vitaet (kap. 26) berettes, at de nyomvendte kristne i Birka faldt fra troen og rejste et tempel (*templum statuerunt*) til ære for en afdød konge. Forf. anfører stedet i anden sammenhæng (s. 85), hvor det i modsætning til Adams Uppsala-beretning henregnes til kildesteder »af mere problematisk værdi«, fordi verbet *statuere* »maa fremkalde tvivl om, at det omtalte tempel havde karakter af en egentlig bygning; maaske var det blot en støtte eller en helligplads i det fri«. Saa let lader dette kildested sig nu ikke rokke. For det første maa det betones, at Rimbart, modsat Adam, udtaler sig om svensk hedenskab ud fra selvsyn. Dernæst forekommer *statuere* at være et ganske naturligt verbum i forbindelse med en stolpebygning, og Rimbart benytter selv glosen i forbindelse med en skole. Det maa derfor fastholdes, at Rimbarts korte formulering besidder fuldt saa god en vidneværdi som Adams vidtløftige fremstilling, og det betyder videre, at det nordiske tempels eksistens er lige saa sikkert bevidnet i vikingetidens begyndelse som ved dens slutning. Det maa nemlig ogsaa fastholdes, at forf. ikke i sin ellers saa fortjenstfulde gennemgang af de kristnes betegnelser for hedenske helligdomme har dokumenteret, at ordet *templum* i noget seriøst kildested bruges som betegnelse for den nøgne naturhelligdom. Det er vel nok rigtigt, at ordet *fanum* i det s. 71 citerede poenitentiale (*fanis dicimus templa idolorum*) tager sigte paa naturhelligdomme, men det udelukker ikke, at disse har været forsynet med kultbygninger som dem, der omtales i den sammesteds citerede ordforklaring fra sachsisk missionstid (*de casulis id est fanis*). Alt taget i betragtning staar Rimbarts *templum* stadig som en alvorlig hindring for forf.s teori om den sent overbyggede hørg, mens Adams Uppsala-skildring taler imod, at det nordiske tempel var af primitiv karakter.

Den fremførte kritik skal dog ikke angribe forf.s tese om, at nordboernes helligdomme fortrinsvis var naturhelligdomme. Denne teori forekommer i kap. III stærkere underbygget end nogensinde før, ikke

mindst takket være forf.s analyse af de latinsk-germanske glossarier (s. 75 ff.); enkeltheder i denne sprøde synonymik kan nok være diskutabile, men helhedsindtrykket virker stærkt overbevisende.

Trods al vilje fra historikerens side til at tolke neutralt, føler man alligevel, at forf.s udgangspunkt for al tolkning og vurdering er, at arkæologen ikke har fundet sikre spor af hedenske kulthuse under kirkegulvene. Som historiker tiltræder man gerne forf.s opfattelse, at der aldrig er konstateret bygningskontinuitet, og man tilslutter sig ogsaa let hans afvisning af dokumentationen for hedenske vier ved Tisvilde og Tingsted kirker, men man har svært ved at acceptere, at Jelling-viet kan bortforklares som en kæmpemæssig skibssætning, eftersom stenrækkerne ligger paa rette linier. Det negative arkæologiske resultat synes at have paavirket tolkningen af de skriftlige vidnesbyrd, saa de alle lader sig indpasse under en teori, der kun tillader kulthuse som det private, i gaarden indbyggede hov og den primitivt opbyggede hørg. At de to typer har eksisteret synes givet, men de er ikke den naturlige løsning i alle tilfælde. Virkeligheden synes at have været mere sammensat.

AKSEL E. CHRISTENSEN

Museumsinspektør Olaf Olsens disputats har som undertitel »Historiske og arkæologiske vikingetidsstudier« og bør da som her refereres og kommenteres ud fra begge discipliner. For arkæologen vil det være naturligt med et par ord til almindelig indledning.¹

En undersøgelse af kultbygninger i Nordens vikingetid i almindelighed og problemet om kontinuitet mellem dem og de første kirker i særdeleshed må omfatte studier i nordisk filologi, religionshistorie, arkæologi og historie. For de to første fag bliver det, som forf. selv fremhæver, til orientering og referat, men for de andre til dybtgående analyse, kritik og selvstændige, af og til nye opfattelser. Man må stærkt påskønne, at forf. har vovet sig i lag med et emne, der må belyses ud fra forskellige fagområder. I vor specialiseringens tidsalder, hvor endog de enkelte fag på betænkelig måde splittes op i stadig mindre områder, er afhandlinger som den foreliggende sjældne.

Bogens emne ligger ikke blot i et grænseområde; det er rent ud sagt farligt, især for arkæologen. Forfædres tro og andre sider af deres åndelige kultur kan man belyse ud fra historiske kilder eller gennem mundtlige beretninger, men kun dårligt med rent arkæologiske metoder. Forhistorikeren har mulighed for på rimelig måde at arbejde med et

¹ Med enkelte ændringer og mindre tilføjelser (især vedrørende Tibirke og i de efterfølgende noter) svarer ovenstående recension til anmelderens opposition ved forsvaret af disputatsen 25. maj 1966.

folks materielle kultur – og ikke mere. For alle arter af åndelig kultur kan man ad den vej højst nå frem til konstatering af visse, meget almindelige forhold, dvs. at man i nogle tilfælde kan formode, at bestemte fund må sættes i forbindelse med religiøse forhold; tanker og meninger bag de samme fund er tabt for evig.

At man så fra mange nabovidenskaber, hvor skriftlige og mundtlige kilder er noget selvfølgelig, stiller langt større krav til arkæologien, er en anden sag. Og det er lige så velkendt, at man fra arkæologisk side tit falder for fristelsen til at tolke længere, end kilderne tillader. Selv nøgterne og forsigtige fagfæller har været inde på disse områder, spændende og tillokkende som de er. Vist alle arkæologer har på et eller andet tidspunkt skrevet noget, hvor det ikke fremgår helt klart, at nu forsøger man at tolke, hvad der strengt taget ikke lader sig dokumentere med det arkæologiske kildemateriale. Når kolleger inden for nabo-discipliner og ikke-fagfolk læser det og mener, at der er samme videnskabelige dækning for sådanne udtalelser som f. eks., at et bestemt smykke er lavet i Norden og i 900-tallet, må man nok indrømme, at arkæologerne har et vist kollektivt ansvar. Enhver af deres udtalelser om religiøse monumenter, skikke eller forestillinger i rent forhistorisk tid bliver derfor let at angribe. Og ser man på, hvad der inden for en bestemt periode eller et enkelt land er skrevet om disse emner, er det overmåde enkelt at skildre arkæologien på en måde, der kan give mistillid til metoder og resultater. Flertallet af fagets folk vil i dag nødig ind på disse felter, men havner der ofte – om ikke af andre grunde, så fordi man ved, at troen har spillet en dominerende rolle for de folk og samfund, man ellers søger at komme ind på livet.

Når et bestemt religiøst problem bliver sammenfattet, som forf. her har gjort det, viser det sig, at det er alle de andre fag, som starter diskussionen. I bogens udmærkede historiske redegørelser for hele problemet ser man, at det er religionshistorikere, filologer og andre, der giver bolden op. Fagarkæologisk er en sammenfattende undersøgelse over hedenske kultbygninger i Norden et noget nær umuligt emne.

I begyndelsen af bogens første kapitel bringer forf. den oplysning, at de sidste tyve års udgravninger i og under middelalderlige kirker i Danmark har bragt rester af ialt en snes trækirker for dagen, bygninger af en herhjemme hidtil ukendt type. Samtidig har man kun i eet – og nu med rette omstridt – tilfælde (Jelling) ment at kunne påvise spor af endnu ældre kultbygninger fra hedenskabets tid på de samme tomter. Skønt materialet endnu er spinkelt (det omfatter ikke engang 2 pct. af vore middelalder-kirker), giver det dog et fingerpeg: forf. kan derfor indlede sin undersøgelse med at sige, at der hidtil ikke er dokumenteret hedenske kultbygninger på de steder, hvor de første stenkirker har stået, og hvor deres direkte forgængere i træ har været rejst.

Dermed starter den planlagte undersøgelse på et negativt grundlag. I mangel af sikre fund af før-kristne kultbygninger i Danmark, må undersøgelsen da udstrækkes til hele Norden. Det kan rent metodisk synes en fordel, at problemerne nu ses i større perspektiv, men i praksis viser det sig hurtigt, at både kildematerialet og den hidtidige diskussion er så spredt, at selv den mest velskrevne fremstilling – og bogen er vel-skrevet – gør det umuligt at få en sammenhængende linie frem. Af-handlingen viser sin største svaghed allerede i starten. Forf. har ikke nyt fundstof og ikke egne, positive resultater at fremlægge; derfor må undersøgelsen bygges på kritik af andres arbejder og teorier. Det bliver da »disse andre«, der bestemmer bogens linie og hele plan – og svækker den. Den bliver til et storstilet og nødvendigt oprydningsarbejde. Men der kan ikke sættes noget andet og bedre i stedet. Når så afhandlingen ønskes forsvaret for den filosofiske doktorgrad, kan ellers velvillige anmeldere blive tvunget til en mere kritisk indstilling, end det måske kan synes rimeligt.

Det bør fremhæves, at bogen er både nyttig og fortjenstfuld; den vil blive stærkt benyttet ved alle fremtidige studier på hele dette felt. Ja, man kan vel tilføje, at afhandlingens lige nævnte negative eller kritiske tone nok vil vise sig at virke direkte inspirerende til nye studier.

Bogens arkæologiske undersøgelse falder da i en række næsten isolerede afsnit, hvoraf de vigtigste skal nævnes. Stærkest og mest værdifuldt virker gennemgangen af meninger og fund omkring de islandske hov-anlæg, velsagtens fordi emnet kan belyses af mere end een af de forsknings-discipliner, som forf. behersker. Der er hverken moderne udgravninger eller nyt fundstof, som har direkte betydning for problemerne i Island; skønt det er »alene ved udgravning, at vi kan gøre os håb om at udvide vort kendskab til vikingetidens hedenske kultbygninger« (s. 235), når man et stykke videre. Med støtte i sine historiske studier er forf. tidligere i bogen nået til den mening, at der ikke har eksisteret selvstændige hov-bygninger, men at kulten var knyttet til særlige stormænds gårde. Det sikreste eksempel er stadig Hofstaðir i Mývatnssveit, hvor man har mulighed for at knytte et hedensk hov til det nogen-lunde veludgravede anlæg; allerede Aage Roussell tolker tomten som en regulær gård, hvor kulten lejlighedsvis foregik. Forf. går videre og henleder opmærksomheden på en stor grube i hovedbygningens midt-akse. Den nytolkes som en sydegrube af sakral art, dvs. at dens indhold af ildskørnede sten og dyrekogler skulle stamme fra blotgilderne og ikke fra almindelige måltider. Man følger her gerne forf., selv om nye og især flere udgravninger er nødvendige, hvis man skal møde med egentlige beviser.

Hovedresultatet for Islands vedkommende bliver, at det i de histo-

riske kilder omtalte »hof« ikke har eksisteret som selvstændig hedensk kultbygning. Man har fremover en mulighed for at følge teorien om den store sakrale sydegrube fra Hofstaðir op og ad denne vej dokumentere tilstedeværelsen af de stormandsgårde, der samtidig fungerede som hov i den hedenske tid.

Den store helligdom, som Adam af Bremen har beskrevet i Uppsala, får derefter en selvstændig og omfattende behandling. Ud fra fund af stolpehuller under den nuværende kirke har svenske og andre forskere forsøgt at rekonstruere templet på mange måder. Problemet er centralt for bogens emne, blot har det ingen kontakt med de islandske hov-tomter. Kyndigt og kritisk behandler forf. den omfangsrige litteratur omkring Uppsala-anlægget. Med støtte i nyere danske undersøgelser og i direkte fortsættelse af enkelte modige røster fra svensk side konkluderer forf., at man ikke har mulighed for at nå frem til en rekonstruktion af en bygning på grundlag af de publicerede stolpehuller – endsige da at bestemme den som hedensk eller kristen. Mundtlige traditioner blandt svenske kolleger vil endda vide, at der ikke engang var enighed blandt udgraverne om arten af de stolpehuller, der er indtegnet i de foreløbige meddelelser (og en endelig publikation er ikke set endnu). Man er mere end enig med forf. i hele behandlingen af Gl. Uppsala, blot forstår man ikke helt, hvorfor der i bogen (s. 166) alligevel sympatiseres med den tanke, at kirken måske »ligger på den hedenske kultplads' område og muligvis også på templets tomt«.

På et andet område søger forf. positivt at finde en linie mellem gamle kultbygninger og senere kirker. Det er i den udvikling, som foreslås fra den såkaldte »hørg« til tidlige stavkirker af norsk type. Her er der i hvert fald tale om en ny teori. Men man behøver ikke at være halvt så kritisk indstillet som forf. for at se, at den ikke er stort bedre end flertallet af de mærkværdige tanker, som andetsteds i bogen afvises hårdt. Bevares, forf.s teori fremsættes med al mulig forsigtighed. Den går ud på, at der i Nordens ældre jernalder fandtes »hørge«, måske stendynger med et gudebillede, og at de gradvis udvikledes gennem enkle overbygninger til trækonstruktioner og derfra videre til de norske stavkirker.

Man ved bl. a. fra sagalitteraturen, at hørg omtales ved siden af hov som kultisk begreb, men man har ingen direkte beskrivelse af, hvorledes hørge så ud. Derfor kan norske arkæologer to gange tro, at de har fundet et sådant anlæg, hvad forf. med fuld ret sætter et stort spørgsmålstegn ved. Så er der et tredje anlæg, som blot får en fodnote (s. 228). Det er ved jernalder-gården Sostelid, hvor Anders Hagen mente at have fundet en rigtig stendynge-hørg fra omkring 4.-6. årh. e. Kr. Med sin 30 meters længde passer »hørge« ved Sostelid ikke helt godt ind i Olaf Olsens teoretiske udvikling fra den lille overbygning til de ca. 500

år senere trækirker. I virkeligheden aner vi ikke, om den ca. 200 m³ svære stendynge ved Sostelid var en horg.

Der er ingen grund til at gå i enkeltheder med disse »tankeeksperimenter« (som de kaldes i bogen) omkring norske stavkirkers oprindelse, blot kunne man stille et afsluttende spørgsmål. At de nu stående, norske stavkirker med deres høje midterparti er udviklet på hjemlig grund fra langt enklere former, er sandsynliggjort ved nye norske undersøgelser (som refereret i bogen); men er det nu rigtigt, som forf. helst ser det, at søge forbillederne for de nyfundne norske trækirker andetsteds end for de tilsvarende danske trækirker? Er forskellen på sydskandinaviske og norske stavkirker fra 1000-tallet virkelig så stor?

Hidtil har bogens arkæologiske afsnit mest drejet sig om Island, Sverige og Norge. Med det sidste kapitel, »Kultsted og kirke« er vi på dansk grund. Her finder man en række nye undersøgelser og diskussion af virkelig aktuel art. Da de hidtidige udgravninger under romanske stenkirker kun har bragt rester af ældre trækirker for dagen, retter forf. sin opmærksomhed mod eventuelle forekomster på kirkegården eller i kirkernes nærmeste omgivelser. Dette kan næppe modsiges, idet man ligeledes kan være enig med forf. i, at de hidtil eneste bygningsrester fra jernalderen under en romansk stenkirke – Kærby ved Randers – sikkert skal tolkes som spor af almindelig bebyggelse uden nogen forbindelse med det langt yngre kirkebyggeri (dog bør det bemærkes, at grubehuse som det fra Kærby ikke udelukkende stammer fra vikingetid, men er kendt gennem adskillige århundreder af jernalderen).

Helligkilder, gravhøje og andre gravanlæg er i tidligere litteratur nævnt som tegn på hedenske kultpladser. Helligkilderne er forf. hurtigt færdig med: navnene viser sig – som alle andre stednavne af formodet kultisk oprindelse – at være alt for usikre, og arkæologiske fund fra yngre jernalder eller tidligste middelalder foreligger endnu ikke fra kilder ved de gamle kirker.

Gravhøjene synes der i første omgang mere hold i. Alle og enhver kender til sådanne mindesmærker tæt op til landsbykirker; det har bare aldrig været undersøgt systematisk. Forf. har gennemgået Nationalmuseets arkivmateriale og kortlagt såvel høje på de gamle kirkegårde som mindesmærker inden for en (vilkårlig valgt) afstand af 100 meter fra kirkerne. Kun 72 af vore ibrugværende eller nedlagte ca. 1800 middelalder-kirkegårde har også hegnet ældre høje; under hensyn til at kirkerne og højene ofte har samme almindelige placering i landskabet, må dette tal siges at være så lille, at man ikke bør slutte noget ud fra det. Det er forf. tydeligt opmærksom på. Når det så tilmed kan dokumenteres, at flertallet af disse høje er 2–3000 år ældre end kirken, bliver hele problemstillingen underlig urealistisk. Som bekendt opførte man i hele

jernalderen kun yderst sjældent større gravhøje her i landet. Blandt højene har forf. dernæst udskilt de særlig store monumenter, som måske kunne tænkes at rumme begravelser fra den sene jernalder. Her vælges en grænse på 20 meter for højens diameter, og man får på et nyt kort 23 sådanne storhøje ved vore gamle kirker. Nu er det et spørgsmål, om den valgte grænse er rigtig, for adskillige bronzealderhøje kommer op på en største bredde af 25 meter, enkelte endda endnu mere. Dette er dog uvæsentligt, da hverken forf. eller andre vil komme frem til en belysning af problemet ad den vej.

Mere opmærksomhed skal man rette mod gravfund fra vikingetiden under eller ved de tidlige kirker. Materialet er tilsyneladende mere end spinkelt. Kun ved Jelling og Hørning er der fundet yngre vikingetids grave i så nær kontakt med tidlige trækirker, at man er på sikker grund; hertil kommer antagelig nogle grave ved Hvidding i Sønderjylland. Men som det især blev fremhævet fra anden side under det mundtlige forsvar af afhandlingen, bør dette forhold nok bedømmes på en lidt anden måde. Dels kender man under eet forbløffende få fund af vikingetids grave her i landet, og dels er jorden omkring vore romanske kirker gennemgravet i en sådan grad, at det er et spørgsmål, om man kan vente at finde ret meget. Selv om materialet er for lille til sikre slutninger, bør man nok formulere problemet på den måde, at vikingetids grave i nærmeste kontakt med tre af de ca. 30 hidtil kendte trækirker er så stor en procent, at dette spor bør følges op.

I virkeligheden kan hele undersøgelsen omkring en mulig kontinuitet mellem hedensk og kristen kultplads i Danmark foreløbig kun foretages på det punkt, som også i bogen har en central placering, de såkaldte trekant-vier. Ejnar Dyggves teori om en førkristen kultbygning under Jelling-kirkerne kan derimod næppe opretholdes efter Knud Kroghs nye undersøgelser her.

De indhegnede trekant-anlæg blev først bemærket ved Dyggves undersøgelser i Jelling, hvortil senere kom samme forskers teori om tilsvarende kultiske anlæg i Tingsted på Falster og Tibirke i Nordsjælland. Efter et referat af forholdene i Jelling skriver Olaf Olsen (s. 247): »Tanken om indhegningens mere almindelige benyttelse som kultsted bør kun godtages, såfremt man andetsteds kan påvise lignende pladser uden speciel tilknytning til en gravlæggelse«. På den foregående side har forfatteren hævdet, at trekant-stensætningen i Jelling primært må anses for et gravminde. Herefter angribes Dyggves »vier« i Tingsted og Tibirke.

I alle tilfælde har vi kun Dyggves foreløbige meddelelser i videnskabelige tidsskrifter, lokalhistoriske årbøger og dagspressen. De er tegn på, at Dyggve ikke var færdig med sine undersøgelser på dette felt, og nu får vi ikke mere fra hans hånd.

Tingsted kan ud fra det historiske kildestof lægges væk. Man er enig med forf., at der ikke er nogen gammel trekant her.

Så er der *Tibirke*. Her påviser forf. efter sine udgravninger, at de nuværende diger og indhegninger må være yngre end sandflugten i det 18. årh. Det er nyt, og det er vel dokumenteret. Men det kan heller ikke bortforklares, at der er en V-formet indhegning, som er mindst 200

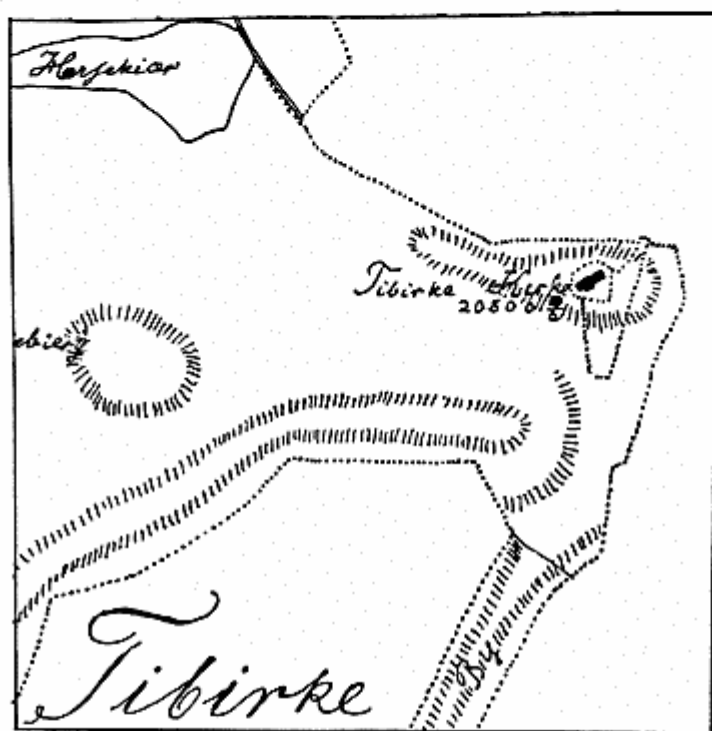

Fig. 1. Kopi efter kort af 1793, som er målt af Ole Kyndhe og tegnet af Munk; Matrikel. – Efter Dyggve.

meter lang, og hvis vinkel påfaldende nøje svarer til Jelling-anlæggets. Men hvad er den mærkelige Tibirke-trekant? Der fremsættes i bogen nogle usikre formodninger, at man skulle have hentet vand i den sydlige, spidse del, eller at man havde lavet gærdet for at hegne en planteskole. Disse formodninger kan man vist rolig se bort fra.²

² Forf. foreslår (s. 256), at man havde ønsket at hente vand i den spidse del af trekantområdet, idet der endnu i begyndelsen af dette århundrede skulle have påhvilet ejeren af Gretely en servitutmæssig forpligtelse til at sørge for vand til kirkefolkets heste. Oplysningen er hentet fra Ejnar Dyggves kronik i Politiken d. 22.1.1955. I sin artikel i »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark« 1955 har Dyggve ikke medtaget disse oplysninger, og det viser sig, at de i kronikken må være refereret efter hukommelsen. Efter oplysninger fra dommerkontoret for Kronborg Vestre Birk, Helsingør, er i forbindelse med udstedelse af skøde i 1917 på Gretely (matr. nr. 3 af Tibirke Flyvesand) tinglyst forpligtelser, som går tilbage på ældre adkomster på brugsretten til nævnte jordstykke. Disse forpligtelser (som efter Dyggves oplysninger senere er hævet) går ud på at holde

Som matrikelskortet fra 1793 viser (se fig. 1), har indhegningen samme signatur som hele sandflugtsområdet stensatte gærder. Men den sydlige del er skåret af med et tværdige; det må være secundært, fordi Dyggve fandt en svagere markeret forlængelse af såvel den østre som den vestre linie mod syd, uden at de dog mødtes. Olaf Olsen har gravet snit herude og fastslået, at også denne del er bygget på flyvesand. Den åbenbart ældre del formodes også at være lavet efter sandflugten. Kortet fra 1793 (og et ældre fra 1735, fig. 38 i bogen) viser, at tilkørslen til kirken var fra nordøst, hvorimod den store trekant peger sydpå, lige ind i sandflugtsområdet, hvor der ikke gik nogen vej. Tilmed viser 1793-kortet, at kirkegården også har fået diger, som er helt uden kontakt med trekanten.

Man får da følgende holdepunkter: de synlige rester af trekantens diger er yngre end den store sandflugt omkring 1700–1725, men ældre end 1793. Deres forløb kan ikke være dikteret af nogen vejføring. Digerne er blevet til i to omgange, eller rettere, de er forstærket engang efter opførelsen, samtidig med at man har afskåret den yderste spids, hvad der også må være sket engang inden 1793. Man bevarer trekanten som kirkens tilliggende (se note 2) i modsætning til den øvrige del af sandflugtsområdet, der lægges under kronen og efterhånden plantes til med skov. Med andre ord har man tillagt det store trekantområde ganske særlig betydning, uden at det i dag er muligt at give en rimelig forklaring herpå. Da man ved, at kirken er frigrauet efter den store det om pladsen værende hegn i forsvarlig stand, at give kirkesøgende ly i ondt vejr og at være til stede for at gå til hånde, når sognets beboere til vogns besøgte kirken. Men der er intet nævnt om vanding af kirkefolkets heste. Iøvrigt bør man ikke tillægge disse forpligtelser nogen høj alder, da de sandsynligvis stammer fra den gang i halvfemserne, da huset Gretely blev opført; det blev nemlig bygget på en del af trekant-området, som den gang hørte til Tibirke kirke; først i 1917 udskiltes jorden omkring Gretely herfra som et selvstændigt matrikelnummer.

Netop matrikuleringen giver svar på den anden af forf.s teorier, at der kunne have været indrettet planteskole i forbindelse med tilplantningen af det store sandflugts-areal. En undersøgelse af matrikelkortene fra 1793 og op til vor tid viser, at skoven i hele denne tid har matr. nr. 1 af Tibirke Flyvesand, men at kirken med tilhørende trekant er umatrikuleret fællesjord. Det betyder, at skoven efter sandflugten har været lagt under kronen, medens hele det trekantede område (som det også er nævnt i den oven for omtalte byggesag) betragtedes som »en del af kirkens tilliggende«. (Denne formulering er anvendt i landbrugsministeriets henvendelse til kirkeministeriet i forbindelse med udstykningen 1917). Herefter skulle det være tilstrækkelig dokumenteret, at trekanten ikke har hørt til skoven og derfor ikke kan have tjent forstmæssige hensyn.

Over for forf.s påstand (s. 250), at Tibirke by før sandflugten lå så nær op til kirken, at der ikke var plads til et trekant-område, må bemærkes, at dokumentationen er mere end spinkel. Der henvises til en kopi af et i 1706 opmålt kort over Arresøs nordlige omgivelser (et udsnit er gengivet s. 251, fig. 37), hvor de enkelte landsbyer er markeret, men i meget lille målestok. Her overfor står Dyggves påstand, at resterne efter byens gårde findes uden for trekant-området. Spørgsmålet vil kunne løses ved udgravning, men heller ikke på anden måde.

sandflugt, endda så grundigt, at et af forf.s snit (nr. 3, halvvejs mellem kirken og trekantens spids) viser, at diget her hviler på morænesand, kan man lige så vel fremsætte den formodning, at de nuværende diger betegner retablering af et ældre anlæg. Anlægget kan være knyttet til kirken selv eller til det sted, hvor denne blev opført. Om det er hedensk – som Dyggve mente – eller om det repræsenterer et tidligt, kristent anlæg af ukendt art og betydning, er det for nærværende ikke muligt at sige noget om. Her er igen et spor at gå efter, et udgangspunkt til fornyet undersøgelse af hegn og linier omkring andre kirker.

Dyggves henvisning til den påfaldende lighed mellem Tibirke og Jelling-trekanterne fører imidlertid hele problemstillingen tilbage i før-kristen tid. Her i *Jelling* er dokumenteret rester af en trekantet stensætning, hvis vinkel og dimensioner svarer nøje til det gådefulde Tibirke-anlæg, og som efter almindelig opfattelse i tid må ligge før ca. år 1000. Men har Olaf Olsen ret i, at Jelling-stensætningen »under alle omstændigheder primært må anses for et gravminde« (s. 246)?

Det er beklageligt, at Dyggves udgravninger 1941–42 ikke er blevet endeligt publiceret; men på grundlag af de foreløbige beretninger, udførlige som de i flere tilfælde er, og med enkelte suppleringer kan man belyse emnet. Under den vældige sydhøj fandtes et større antal rejste sten, 1,5 m eller mere i højden, og stående i to rækker; adskillige var væltede, men nogle stod på deres oprindelige plads, således at man kunne sige, at de oprindeligt havde været anbragt med knap to meters indbyrdes afstand (målt fra midtpunkt til midtpunkt) og så vidt muligt med stenens fladeste side ind mod højens midte. Indbefattet de sten, der allerede var fundet ved Worsaaes gravning i 1861, og som kan indlægges nøjagtigt i forhold til feltet fra 1941, er dokumenteret 29 sådanne sten under sydhøjen. Til sin overraskelse fandt Dyggve, at nogle ældre fund af ganske tilsvarende sten på kirkegårdens område lå i direkte forlængelse af de to linier. I *Acta Archaeologica* 1942 kan Dyggve indtegne to sten i den vestre og to i den østre linie, som på en strækning er identisk med kirkegårds-diget; dette ses på de gamle Jelling-planer, men flyttedes i 1870'erne. Senere er dukket endnu et antal sten op; personligt ved jeg af to i den østre linie, og i den vestre fandtes 1964 en meget smuk sten ud for kirkens sydmur; ved universitetslektor Olfert Voss' udgravning viste det sig, at den lå væltet lige over det gamle muldrag, der betegner vikingetidens markoverflade, men standsporet kunne ikke påvises på grund af senere begravelser.

Det må udtrykkelig nævnes, at de mange rejste sten, som i dag ses i disse to rækker mellem sydhøjen og ind over kirkegården, betegner en rekonstruktion, for så vidt som Dyggve i de to linier opstillede sten fra kirkegårdsdigerne, fra nordhøjens stensatte gærde og andre steder, hvor man kunne formode, at det drejede sig om forslæbte og flyttede sten fra

det oprindelige monument. Når den østre linie i dag er ført så langt frem som ud for nordhøjen, skyldes det en efterretning fra 1771, hvor arkivtegneren Søren Abildgaard nævner en række af store, rejste sten, men hvor man, såvidt jeg ved, ikke har anden dokumentation. Denne nordligste forlængelse må indtil videre anses for mindre sikker.

Derimod bør det nævnes, at de to linier er dokumenteret længere sydpå, end det fremgår af de hidtil publicerede tegninger. Som Dyggves assistent fik jeg i 1942 en dag til opgave at føre linierne sydpå fra kirkegården og den nordlige fod af sydhøjen, hvor Dyggve efter sine målinger inde i højen havde markeret dem. Linierne afsattes op over sydhøjen og til dennes sydlige grænse. Så nær højfoden, som det lod sig gøre af hensyn til landevejen, blev der gravet to mindre felter. I det ene fandtes under højbunden tre gruber, standspor efter rejste sten, i det andet felt lå to af »bautastenene« væltede, men ikke flyttede. Ved at udvide feltet fandtes yderligere to sten. Hermed var de to linier dokumenterede som rette linier fra den sydlige fod af sydhøjen til i hvert fald den nordligste af de sten, som er fundet på kirkegården, dvs. i en længde af 120 meter.

Derimod er afslutningen af linierne både i nord og syd helt usikker; der er hidtil ikke fundet noget, som kan forsvare en rekonstruktion. Man ved ikke engang, om de er løbet sammen i en spids eller afsluttet med en tværrække; kan hende, at en sådan endnu vil kunne påvises under den moderne stensætning ud mod hovedlandevejen.

Det indhegnede område tolkede Dyggve som en helligplads, et *vi*, idet han dog nævner (Vejle Amts Årbøger 1955, s. 148), at det også kan have været tingplads. Olaf Olsen har en anden og sikrere opfattelse; han oplyser (s. 246), at man i disse år ad arkæologisk vej undersøger den formodning, at indhegningen er halvdelen af en kæmpemæssig skibssætning, men uanset resultatet af gravningerne hævder forf. som sagt, at »viet« under alle omstændigheder primært må anses for et gravminde, dvs. knyttet til kammergraven i nordhøjen. Flere argumenter mener forf. det ikke nødvendigt at anvende. Vi andre er ikke overbeviste. Og dette sted er, som allerede sagt ovenfor, afgørende for hele bogens emne.

Først teorien om skibssætningen. Den er behandlet så kortfattet, at det efterlader et ikke helt korrekt indtryk. Forf. skriver nemlig ikke, at det er en gammel teori, fremsat på tryk af P. V. Glob 1944,³ men

³ Salmonsens Leksikon-Tidsskrift 1944, sp. 1056. – I samme forfatters Danske Oldtidsminder, 2. udg. 1948, s. 116, omtales det som en mulighed, at den fundne stensætning er halvdelen af en skibssætning med den nordlige høj som midtpunkt (dvs. med en oprindelig længde på godt 400 meter (!)). I den i januar 1967 udkomne 3. udg. af samme bog (s. 151 og 179) ændres denne teori, således at skibssætningen i lighed med Glavendrup- og Bække-monumenterne udgår fra nordhøjen og har haft en længde af »ca. 200« meter. Bortset fra at længden højst kan blive ca. 175 m, tager en sådan nytolkning intet hensyn til de sten, der er fundet på kirkegården; og de sikkert dokumenterede, helt rette linier af sten under sydhøjen er uforenlige med tanken om en skibs-

diskuteret mellem Dyggve og hans medarbejdere i 1942. Forf. skriver heller ikke, at de nye gravninger i 1964 og 1965 ikke bragte nogen som helst sikkerhed for, at de to lange stenrækker var dele af en skibssætning (skønt de samtidige udgravninger inde i kirken er refereret). Teorien om skibssætningen var en luftig formodning, da den blev sluppet løs, og den er ikke siden blevet underbygget, skønt den har været vældig populær blandt de mange kolleger, der mundtlig eller gennem pressen har kritiseret Dyggves fortolkninger. Dyggve har da også flere gange udtalt sig mod teorien (Vejle Amts Årb. 1955, s. 144), og med rette. Stenrækkerne har ingen lighed med nogen kendt skibssætning fra nordisk område. Det er ikke så meget de vældige dimensioner, som er afgørende; det er de helt lige sider, der som nævnt er dokumenteret over ca. 120 meter.

Men dersom stenene i Jelling ikke er en skibssætning, falder i virkeligheden den eneste mulighed for at knytte anlægget til jernalderens gravarkitektur. Grave og monumenter i tilknytning til dem er jo ikke ukendte begreber i vor yngre jernalders arkæologi, så her har det negative argument – at der ikke kendes paralleller – dog vægt.

Når den V-formede stensætning i Jelling ikke er et gravminde, kommer Dyggves positive forslag ind i billedet, først og fremmest gennem påvisning af dens intime sammenhæng med de øvrige Jelling-monumenter. Olaf Olsen tager ikke stilling til en række af disse argumenter, således: 1) Den V-formede stensætnings halveringslinie passerer midtpælen i sydhøjen, den store runesten og nordhøjens midtpunkt med kammergraven. 2) Den store runesten står på sin oprindelige plads, hvorved afstanden fra sydhøjens centrum til runesten er den samme som herfra til nordhøjens midtpunkt. 3) Stensætningen er ikke bare dækket af sydhøjen, men ødelagt før dennes opførelse; sløjfning af et gravminde her er svært forklarlig. 4) Dyggve fandt i sydhøjen en mærkelig trækonstruktion, en slags bygning eller telt, der må have været af symbolsk eller kultisk art, fordi konstruktionen ikke kunne stå af sig selv. Den var mindst 20 meter lang og vinkelformet; vinkelens spids havde ligget i højens centrum, medens åbningen vendte mod vnv. Det afgørende er, at de to langsider danner samme vinkel som den store stensætning (og som Tibirke-anlægget).

Hvad Dyggve skarpsindigt fandt frem til her i Jelling, er de første reelle antydninger af indhegninger, der ikke kan knyttes til tidens gravarkitektur, og som ikke kan ses at have haft praktiske formål. Det er de første skridt i retning af en undersøgelse af vikingetidens indviede områder, ættens, bygdens eller kongens hellig-pladser. Det er klart, at man

sætning. Iøvrigt fremlægges ingen opmåling og intet nyt materiale, således at det nok er vel hastigt at affærdige Dyggves trekant-vi som »en skrivebordstolkning« (anf. skrift, s. 179).

på dette felt har mange muligheder for fejltidninger – og Dyggve er nok i sin begejstring gået videre, end de fleste kan følge ham – men bare at feje hele Jelling-materialet af bordet uden diskussion og uden nyt primærstof, er ikke bare negativt, men helt enkelt urigtigt. Her er nemlig gjort reelle forarbejder til en undersøgelse over sammenhængen mellem hedenske og kristne kultpladser på dansk grund. Forf.s hele indstilling til Jelling-diskussionen er så meget mere urimelig, som de betydeligt spinklere muligheder i Gamla Uppsala (se ovenfor) tolkes på den måde, at kirken her antagelig ligger på den hedenske Uppsalahelligdom. Forf. er i virkeligheden positiv over for tanken om kontinuitet.

Så længe diskussionen føres omkring kultbygninger, må man med forf. sige, at der hverken litterært eller arkæologisk er nogen dokumentation for sådanne anlæg på dansk område til dato. Men det er kun den ene side af problemet, hvad der også er sagt med al tydelighed flere steder i bogen. Det er sandsynligt, at de hedenske helligdomme først og fremmest har været kult-pladser eller kult-steder. Det er nok den rigtigste formulering, og den ligger også bag de allerede omtalte undersøgelser over helligkilder, hedenske gravhøje etc. For Danmarks vedkommende konkluderer bogen i de sidste to linier (s. 275) med »megen styrke«, at »teorien om, at de ældste kirker fortrinsvis er placeret på hedenske kult-steder, ikke hviler på et forsvarligt grundlag«. Det er ikke dokumenteret, ja end ikke sandsynliggjort; for det er kun undersøgt med forf.s metoder. I det øjeblik, forf. selv drejer undersøgelsen ind på *kultstederne*, slår de hidtidige arkæologiske gravninger ikke til. Der må søges andre veje. Man kan f. eks. i detaljer undersøge kirkernes placering, der for mig at se hverken er tilfældig eller direkte naturbestemt. Eller man kan gå efter de mange teorier og iagttagelser, som både fagfolk og amatører har fyldt vor topografiske og videnskabelige litteratur med. Bevares, det er som at vove sig ind i et vildnis, men der må være spor at gå efter. I den forbindelse endnu et: det virker helt urimeligt, at forf. her skelner mellem læg og lærd på den måde, at de første må nøjes med et skulderklap i forordet, medens kun de sidstnævntes meninger og tanker kan tages op til undersøgelse og drøftelse; fagfolks indsats på dette felt er såmænd ofte af ikke mindre letsindig og mærkværdig art. Hvorfor er der f. eks. ikke taget stilling til de iagttagelser, der gemmer sig i Palle Laurings bog »Vikingerne« om sigtelinier, om besynderlige forhold vedrørende hellig-stolper, om gruppering af sære stednavne i bestemt afstand fra kirkerne osv.? Hvad ligger der bag andres oplysninger om jyske kirkers placering i lange linier? Før også sådanne opgaver er taget op på forsvarligt grundlag, og teorierne gendrevet med samme nidkærlighed, som den, hvormed forf. har forsøgt at vælte trekant-vierne, er det sidste ord ikke sagt i denne sag.

C. J. BECKER